

مدل یابی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده ایرانی*

عباس موزیری^۱، عبدالله شفیعی‌آبادی^۲، معصومه اسمعیلی^۳، جلیل یونسی^۴

Modeling the effective factors on Iranian family's resilience

Abbas Mooziri¹, Abdollah Shafiabady², Masumeh Esmaeili³, Jalil Younesi⁴

چکیده

زمینه: مطالعات متعددی به بررسی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده پرداخته‌اند. اما پژوهشی که به مدل‌یابی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده ایرانی پرداخته باشد مغفول مانده است. **هدف:** پژوهش حاضر با هدف مدل‌یابی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده ایرانی انجام شد. **روش:** پژوهش حاضر پیمایشی از نوع همبستگی بود. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی والدین شهر تهران در سال ۱۳۹۸ بودند. ۳۰۹ نفر از والدین به روش نمونه‌گیری در دسترس و داوطلبانه به عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزارهای پژوهش حاضر شامل پرسشنامه محقق‌ساخته عوامل تاب‌آوری خانواده (۱۳۹۸) و مقیاس تاب‌آوری خانواده سیکسبی (۲۰۰۵) بود. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مسیر انجام شد. **یافته‌ها:** نظام باورها، منابع بیرونی، و ساختار خانواده به صورت مستقیم و ویژگی‌های شخصیتی و مهارت‌ها به صورت غیرمستقیم بر تاب‌آوری خانواده مؤثر بودند ($P < 0/05$). **نتیجه‌گیری:** ساختار خانواده متضمن مفاهیمی نظیر صمیمیت، همکاری، و توافق است که تاب‌آوری خانواده را در بحران‌ها افزایش می‌دهد. **واژه کلیدیها:** تاب‌آوری، تاب‌آوری خانواده

Background: Numerous studies have examined the factors influencing family resilience. But research that looks at the factors influencing the resilience of the Iranian family has been neglected. **Aims:** The aim of the present study was to model the factors affecting the resilience of the Iranian family. **Method:** The present study was a correlational survey. The statistical population of the study included all parents in Tehran in 2020. 309 parents were selected by available and voluntary sampling method. The present research tools included a researcher-made questionnaire on family resilience factors (2020) and the Siksbi family resilience scale (2005). Data analysis was performed using path analysis. **Results:** Belief system, external resources, and family structure directly and personality traits and skills indirectly affected family resilience ($P < 0/05$). **Conclusions:** Family structure involves concepts such as intimacy, cooperation, and agreement that increase family resilience in crises. **Key Words:** Resilience, family resilience

Corresponding Author: mooziriabbas@yahoo.com

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول در دانشگاه علامه طباطبائی است.

^۱ دانشجوی دکتری مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

^۱ Ph.D Student Candidate, Counseling Department, Education and Psychology Faculty, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

^۲ استاد، گروه مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۲ Professor, Counseling Department, Education and Psychology Faculty, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

^۳ استاد، گروه مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۳ Professor, Counseling Department, Education and Psychology Faculty, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

^۴ دانشیار، گروه روان‌سنجی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۴ Associated Professor, Psychometry Department, Education and Psychology Faculty, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

پذیرش نهایی: ۹۹/۰۳/۰۹

دریافت: ۹۹/۰۲/۱۶

مقدمه

خانواده نقش مهمی در سلامت روان انسان ایفا می‌کند، با وجود این، پس از دگرگونی‌های اجتماعی در غرب و مدرن‌سازی در جهان سوم با چالش مواجه شده است، طوری که در مسیر فروپاشی ساختارها و ارزش‌هایش پیش می‌رود (بهنام، ۱۹۹۲؛ ترجمه پوینده، ۱۳۹۲). کارتر و مک‌گلدریک (۱۹۸۰) معتقدند خانواده‌ها در دوره حیات خود با مجموعه‌ای از استرسورهای بالقوه مواجه‌اند: استرسورهای عمودی که ادراک‌های درونی زوجها را در بر می‌گیرد و از خانواده اصلی گرفته شده‌اند. استرسورهای افقی رویدادهای استرس‌زایی هستند که از آغاز زندگی زناشویی برای زوج رخ می‌دهند که بعضی پیش‌بینی‌پذیرند مانند لانه خالی، و بعضی پیش‌بینی ناپذیرند مانند بیماری. و استرسورهای سیستم سطح که به تأثیرات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، مذهبی، و اقتصادی بر خانواده اشاره دارد که خانواده اصلی و وضعیت اقتصادی جامعه رایج‌ترین آنهاست (لانگ و یانگ، ۲۰۰۷؛ ترجمه نظری، خدادادی، اسدی، ناموران، و صاحب‌دل، ۱۳۹۲).

حال که می‌دانیم خانواده‌ها دائماً با استرس روبه‌رو هستند چه می‌شود که بعضی از آنها بحران را با موفقیت پشت سر می‌گذارند و بعضی از هم می‌پاشند. پاسخ این پرسش را باید در یکی از ویژگی‌های سلامت خانواده جست که توانایی مقابله سازنده با بحران‌ها و استرس‌هاست. گلدینگ (۲۰۱۴) قابلیت انطباق و لانگ و یانگ (۱۳۹۲) باور به حل مشکلات را ویژگی خانواده کارآمد می‌دانند. قابلیت انطباق همان مفهوم تاب‌آوری است که ابتدا در روانشناسی فردی مطرح شد. امروزه دیگر تاب‌آوری یک سازه صرفاً درون‌روانی نیست و بین فردی قلمداد می‌شود، و غیر از تاب‌آوری فردی، از تاب‌آوری خانواده و جامعه هم بحث می‌شود.

تعاریف متعددی از تاب‌آوری خانواده ارائه شده است، که در همه آنها سه اصل اساسی وجود دارد: وجود چالش، بحران، یا سختی عمده و بالقوه که عملکرد خانواده را به هم می‌زند؛ توانایی خانواده برای استفاده از منابع درونی و بیرونی؛ و فرآیند پویای درگیر شدن با چالش‌ها و سازگاری (گازمن، ۲۰۱۱). خانواده در نتیجه مواجهه با استرس قوی‌تر می‌شود، به منابع بیشتری دست می‌یابد، نسبت به توانمندی‌هایش مطمئن‌تر می‌شود، و در مقایسه با گذشته خود پیشرفت می‌کند (پترسون، ۲۰۰۲؛ به نقل از تیلور، ۲۰۱۳).

نیکولز (۲۰۱۳) می‌نویسد نخستین بار مک‌کوبین و همکارانش از آغاز دهه ۱۹۷۰ نیاز به تغییر و ارتقای مدل بحران خانواده ABCX را که هیل ارائه داده بود حس کردند. در مدل هیل، حادثه A با منابع مقابله با بحران خانواده (B) و با تعریف خانواده از حادثه (C) تعامل دارد و نتیجه آنها به تولید بحران (X) ختم می‌شود. گرچه مدل ABCX هیل به بحران‌های خانواده می‌پردازد، مدل ABCX دوگانه مک‌کوبین و همکارانش با بیان عواملی نظیر مقابله و حمایت اجتماعی که موجب تسهیل انطباق خانواده با بحران می‌شود، از آن فراتر رفت (تیلور، ۲۰۱۳).

والش (۲۰۱۲؛ ۲۰۱۶ الف) فرآیندهای کلیدی خانواده را به عنوان عوامل حمایتی شرح می‌دهد که عبارت است از: نظام باورها (معنادادن به مصیبت، چشم‌انداز مثبت، و معنویت)، الگوهای سازمان دهی (انعطاف‌پذیری، پیوند و وابستگی، و منابع اقتصادی و اجتماعی)، و فرآیندهای ارتباطی (شفافیت مسئله، ابراز آزاد هیجان، و مسئله‌گشایی جمعی). گیانسی، کوزیناتو، و کولسو (۲۰۱۰) به نقل از مشایخ، برجلی، دلاور، و شفیع‌آبادی، (۱۳۹۰) نیز مدلی از تاب‌آوری خانواده ارائه داده‌اند که بر دو بعد هیجان و شناخت متمرکز است. آنها با ارائه این مدل در پی آن بودند که تاب‌آوری را از طریق شناخت، هیجان، و محیط تعریف کنند.

پژوهش‌های متعددی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده را در جمعیت‌های گوناگون بررسی کرده‌اند: وست، آشر، و فوستر (۲۰۱۱)، چو و هاس (۲۰۱۶) در خانواده‌های دارای بیمار مزمن؛ لیتز، جولین‌چین، گیگر، و پیل (۲۰۱۶) در خانواده‌های دارای فرزند خوانده؛ لنون و هیمن (۲۰۱۵) در زنان باردار؛ مانوت، رابر، و گریف (۲۰۱۴) در خانواده‌های دارای یک همسر افسرده؛ جامیسون، کولمن، گانونگ، و فیستمن (۲۰۱۴) در خانواده‌ها پس از طلاق؛ کریپ (۲۰۱۳) در خانواده‌های دارای فرزند اوتیسمی؛ گریف، واستن‌ویگن، و هریست (۲۰۱۱) در خانواده‌هایی که تجربه سوگ فرزند دارند؛ مک‌درمید و ادزورث (۲۰۱۰) در خانواده‌هایی که در بافت جنگ و ترور قرار داشتند؛ گریف و دوتویت (۲۰۰۹) در خانواده‌های ازدواج مجدد؛ جانکر و گریف (۲۰۰۹) در خانواده‌های فقیرنشین و دارای بیمار روانی؛ آدوئرتی رایت، فامالوی، و فیشر (۲۰۰۵) در مادران دارای فرزند مورد سوءاستفاده جنسی؛ و کوهن، سلونیم، فینزی، و لیشتن‌تریت (۲۰۰۲) در زنان اسرائیلی که بحرانی را تجربه کرده‌اند.

مستقیم، تأثیر غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته را می‌سنجد (حیب‌پور و صفری، ۱۳۹۱).

جامعه آماری شامل همه والدینی بود که در سال ۱۳۹۸ در شهر تهران زندگی می‌کردند. از روش نمونه‌گیری در دسترس و داوطلبانه استفاده شد. زیرا معمولاً پرسشنامه‌های طولانی و متعدد مشارکت را کاهش می‌دهد، به علاوه، چنین نمونه‌گیری‌هایی در پژوهش از جوامع وسیع متکی بر آزمودنی امکان‌پذیر است (دلاور، ۱۳۹۸). درباره حجم نمونه در پژوهش‌های تحلیل عاملی و مدل‌یابی اجماع نظری وجود ندارد، پژوهشگران متعدد از جمله هو (۲۰۰۸) معتقدند حجم نمونه بالای ۲۰۰ نفر امکان آماری مناسبی برای تحلیل داده‌ها فراهم می‌آورد (زهره‌وندیان، کوزه‌چیان، احسانی و امیری، ۱۳۹۶). در این پژوهش در بین نمونه‌های در دسترس ۴۵۰ پرسشنامه بین زوج‌ها توزیع شد. با توجه به پرسشنامه‌های عودت داده شده و با حذف پرسشنامه‌های مخدوش، ۳۰۹ پرسشنامه قابل تحلیل به دست آمد. این تعداد بیش از سه برابر حجم برآوردی طبق فرمول پلنت ($50 + 8x < n$) است که در آن حجم نمونه بر اساس تعداد متغیرها (x) تعیین می‌شود. ملاک ورود به پژوهش عبارت بود از: رضایت آگاهانه، سواد خواندن و نوشتن، و داشتن حداقل یک فرزند؛ و ملاک خروج نیز بی‌میلی برای مشارکت در پژوهش بود. به منظور رعایت اصول اخلاقی پژوهش در مورد محرمانه بودن اطلاعات به نمونه‌های پژوهش اطمینان داده شد.

ابزار

پرسشنامه عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده: این پرسشنامه محقق‌ساخته بر اساس مصاحبه با زوج‌های تاب‌آور، ادبیات تحقیق، و دیدگاه متخصصان تدوین شد. به این منظور، ۵ خرده‌مقیاس شناسایی و برای هر یک از آنها گویه‌هایی طراحی و در قالب یک خزانه گویه تدوین شد. در گام بعد، گویه‌ها برای ارزیابی روایی محتوایی در اختیار ۹ متخصص حوزه مشاوره خانواده قرار گرفت. سپس، بر اساس نظرات متخصصان اصلاحات لازم انجام شد، و نسخه اولیه پرسشنامه شامل ۱۲۲ گویه و ۵ خرده‌مقیاس تدوین شد. در مرحله بعد، پرسشنامه در اختیار ۵ زوج قرار گرفت، و آنان ضمن مطالعه ابزار، اشکالات آنان را گوشزد کردند، که با اعمال اصلاحات مدنظر، نسخه اجرا آماده شد.

بنزیس و مک‌کیک (۲۰۰۹) با مرور ادبیات تحقیق ۲۴ عامل محافظ را در سه سطح فرد، خانواده، و جامعه مطرح کردند. (الف) سطح فرد: مکان کنترل / خودکارآمدی، مهارت‌های مقابله‌ای و سازگاری، نظام‌های اعتقادی / معنویت، ارتقای تحصیلات، مهارت‌ها، و آموزش‌ها، و سلامت جسمی و روانی؛ (ب) سطح خانواده: ساختار و انسجام خانواده، تعامل حمایت‌گرانه والد - کودک، محیط برانگیزاننده، درآمد ثابت، و مسکن مناسب؛ (ج) جامعه: حضور در جامعه، پذیرش همسالان، مریدان حمایت‌گر، محله‌های ایمن، دسترسی به مدرسه و مراکز نگهداری کودک، و دسترسی به مراکز بهداشتی. بلک و لوبو (۲۰۰۸) نیز پیشینه پژوهشی را مرور کردند و چشم‌انداز مثبت، معنویت، ارتباط خانوادگی، توافق اعضا، انعطاف‌پذیری، مدیریت مالی، زمان با هم بودن، تفریح و مناسک مشترک، و شبکه حمایت‌های اجتماعی را جزء عوامل تاب‌آوری خانواده معرفی کرده‌اند.

با وجود این، پژوهش جامعی در ایران انجام نشده است، جز آن که مشایخ و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «مدل‌یابی تاب‌آوری خانواده جانباز بر اساس متغیرهای شناختی و هیجانی» مدل گیانسی و همکاران (۲۰۱۰) را روی ۲۸۱ همسر جانباز بررسی کردند. طبق یافته‌های آنان متغیرهای مصائب شناختی و واکنش‌پذیری هیجانی به طور مستقیم و غیرمستقیم، و ابراز هیجان به طور غیرمستقیم با تاب‌آوری خانواده رابطه دارد. محمدی (۱۳۸۴) نیز عوامل مؤثر بر تاب‌آوری را در افراد در معرض سوء‌مصرف مواد مخدر مطالعه کرد. او در نمونه‌ای ۷۱۶ نفری به این نتیجه رسید که متغیرهای فردی و خانوادگی بر تاب‌آوری مؤثرند و متغیرهای فردی نقش واسطه‌ای بین متغیرهای خانوادگی و تاب‌آوری دارد.

در پژوهش حاضر تلاش شد تاب‌آوری خانواده‌های ایرانی مورد مطالعه قرار گیرد تا محرز شود مؤلفه‌های مرتبط با تاب‌آوری خانواده‌های ایرانی چیست و چه رابطه‌ای بین آنها وجود دارد.

روش

طرح پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی بود. برای ارزیابی برازش مدل مفهومی با داده‌ها و چگونگی رابطه بین متغیرها از روش تحلیل مسیر استفاده شده که با کمک نرم‌افزار لیزرل^۱ میسر شد. تحلیل مسیر یک روش آماری پیشرفته است که علاوه بر تأثیر

1. Lisrel

ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس را ۰/۹۳ و ضریب آلفای کرونباخ خرده‌مقیاس‌ها را از ۰/۷۶ تا ۰/۹۳ گزارش کرده‌اند. همچنین، زهراکار، کرمی، و بزرگمنش (۱۳۹۳) نیز در پژوهش دیگری ضریب پایایی بازآزمایی آن را ۰/۸۸ و ضریب آلفای کرونباخ آن را ۰/۹۲ گزارش کرده‌اند.

یافته‌ها

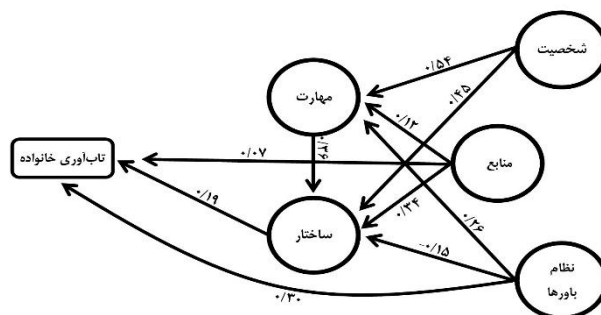
دامنه سنی آزمودنی‌های تحقیق از ۲۰ تا ۶۱ سال و دامنه مدت ازدواج آنان از ۲ تا ۳۸ سال بود. در جدول ۱ خلاصه داده‌های جمعیت‌شناختی ۳۰۹ شرکت‌کننده پژوهش آمده است. در ابتدا، بر اساس ادبیات پژوهشی موجود مدل مفهومی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده‌های ایرانی تدوین شد. شخصیت، نظام باورها و منابع بیرونی به‌عنوان متغیر مستقل، مهارت‌ها و ساختار خانواده به‌عنوان میانجی و تاب‌آوری خانواده به‌عنوان متغیر وابسته منظور گردید. سپس مدل مفهومی با کمک لیزرل ارزیابی شد. مدل اولیه یک مدل اشباع‌شده به دست آمد. با بررسی ضرایب مسیر از طریق آزمون t، ضریب مسیر بین متغیر شخصیت و تاب‌آوری خانواده غیرمعنادار شد، لذا این مسیر حذف و مدل مجدداً اجرا شد. با حذف این مسیر، ضریب مسیر بین متغیر مهارت و تاب‌آوری خانواده نیز معنادار خود را از دست داد؛ این مسیر نیز حذف و مدل دوباره اجرا شد. با حذف دو مسیر ذکرشده مدل جدید به‌عنوان مدل نهایی تأیید شد.

نمره‌گذاری گویه‌ها طبق طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف انجام شد. بعد از اجرای پرسشنامه، تحلیل گویه و بررسی روایی و پایایی داده‌های حاصل از اجرا صورت گرفت. به منظور برآورد پایایی از رویکرد همسانی درونی و با محاسبه آلفای کرونباخ و برای تحلیل گویه‌ها از روش لوپ و ضریب مقبولیت هر گویه استفاده شد. بعد از تشخیص و حذف گویه‌های نامناسب در مرحله تحلیل سؤال، تحلیل عاملی تأییدی مرتبه اول و مرتبه دوم بر روی داده‌ها انجام شد. با توجه به نتایج تحلیل عاملی تأییدی ۱۰۵ گویه در قالب ۵ خرده‌مقیاس (شخصیت، باورها، مهارت‌ها، ساختار خانواده، منابع بیرونی) مورد تأیید قرار گرفت. نتایج حاصل از بررسی پایایی عوامل نشان نشان داد که این ضریب در دامنه ۰/۶۵ تا ۰/۹۲ و قابل قبول است.

مقیاس تاب‌آوری خانواده: سیکسبی (۲۰۰۵) این مقیاس را به منظور سنجش تاب‌آوری خانواده بر اساس نظریه سیستمی تاب‌آوری خانواده والش ساخته است. این ابزار ۶۶ گزاره دارد و یک مقیاس چهاردرجه‌ای لیکرتی محسوب می‌شود که درجه‌های یک (کاملاً مخالف) تا چهار (کاملاً موافق) را در بر می‌گیرد. حداقل نمره ۶۶ و حداکثر آن ۲۰۴ است. نمره بالا در مقیاس تاب‌آوری خانواده به معنای سطح بالای تاب‌آوری خانواده است. حسینی و حسین‌چاری (۱۳۹۲) این مقیاس را در ایران هنجاریابی کرده و

جدول ۱. داده‌های جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان

درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	جنسیت
۲۱	۶۵	۵۶/۶	۱۷۵	زن
۷۲	۲۲۵	۳۴/۴	۱۳۴	مرد
۷	۱۹	۶۰/۲	۱۸۶	دیپلم و پائین‌تر
۱۲/۹	۴۰	۳۱/۰۷	۹۶	کاردانی و لیسانس
۵۷/۹	۱۷۹	۸/۷۳	۲۷	فوق‌لیسانس و بالاتر
۲۴/۹	۷۷			
۴/۳	۱۳			

Chi-Square= 5.29, df= 2, P-Value= 0.07085, RMSEA: 0.073

شکل ۱. مدل اصلاح‌شده بعد از حذف مسیرهای غیرمعنادار

تاب‌آورها از دو دسته تفاوت‌های فردی برخوردارند (اسکودال، ۲۰۱۰). ویژگی‌های شخصیتی و مهارت‌های مقابله‌ای او ویژگی‌های شخصیتی را مجموعه‌ای از خصایص و صفاتی می‌داند که تعیین می‌کند افراد چه برداشت و رفتاری در برابر محیط خود داشته باشند. و مهارت‌های مقابله‌ای را مواجهه فعال با استرس‌ها می‌داند که مجموعه‌ای از واکنش‌های شناختی، رفتاری، و هیجانی را در بر می‌گیرد. ویژگی‌های شخصیتی و مهارت‌های مقابله‌ای یا ترکیب آنها می‌تواند باعث اصلاح یا وخامت تأثیر تجربه‌ها و رویدادهای سخت شود.

نظام باورها که مؤلفه‌هایی نظیر خودباوری، باورهای مذهبی، و مثبت‌اندیشی دارد تحمل مشکلات را تسهیل می‌کند. افرادی که باور دارند از پس مشکلات بر می‌آیند، منبع کنترل درونی دارند، خود را به نیروهای ماورائی متصل می‌دانند و یا معانی مذهبی به آنها می‌دهند، و نگاه مثبتی به چالش‌ها دارند، آنها را گذرا یا باعث پختگی می‌دانند، و از سبک اسناد خوش‌بینانه و شوخ‌طبعی برخوردارند، بیش از دیگران در برابر سختی‌ها تاب می‌آورند. والش (۲۰۱۶) درباره اهمیت نظام باورها معتقد است که سازگاری با بحران‌ها و سختی‌ها در گرو مفهوم‌سازی آنهاست. به اعتقاد او باورها طیفی از ارزش‌ها، اعتقادات، نگرش‌ها و مفروضه‌هایی است که ترکیب آنها چهارچوب مفروضه‌های اساسی خانواده را می‌سازد و بستر پاسخ‌های هیجانی، تصمیم‌گیری‌ها، و اقدام‌ها را شکل می‌دهد.

گریف و همکاران (۲۰۱۱) نیز در تأیید نوع برداشت خانواده از رویدادهای بیرونی می‌نویسند وقتی خانواده به بحران به‌مثابه چالش می‌نگرد فرآیند سوگن راحت‌تر طی می‌شود. همدمی، حکیم جواد، غلامعلی لوانسانی، و قاسمی جوبنه (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای تاب‌آوری خانواده و بلوغ هیجانی را در مردان وابسته و غیروابسته به مواد مطالعه کردند. نتایج آنان نشان داد نمره افراد وابسته به مواد در متغیرهای حفظ چشم‌انداز مثبت، معنویت خانواده، و توانایی ایجاد معنا برای سختی به طور معناداری از گروه افراد غیروابسته کمتر است. مؤلفه‌های نظام باورها در پژوهش‌های دیگر نیز تأیید شده است، از جمله خودباوری در پژوهش‌ها و هاس (۲۰۱۶)، باورهای مذهبی و معنویت در پژوهش‌های اوپن‌شو (۲۰۱۱)، گریف و دوتویت (۲۰۰۹)، و صیدی و باقریان (۱۳۹۰)، و مثبت‌اندیشی در بنزیس و مکزیبیک (۲۰۰۹) آمده است.

(۲۰۰۹)، بلک و لوبو (۲۰۰۸)، مشایخ و همکاران (۱۳۹۰) و محمدی (۱۳۸۴) همسو بود.

در رابطه بین عوامل شخصیت و مهارت‌ها با تاب‌آوری خانواده، مسیر مستقیم معنادار نبود و از مدل حذف شد اما مسیر غیرمستقیم با میانجی‌گری ساختار خانواده معنادار بود. می‌توان گفت ویژگی‌های شخصیتی انطباق‌پذیری، تعهد، و سخت‌کوشی و مهارت‌های تنظیم هیجان و مسئله‌گشایی با تأثیر بر ساختار خانواده که مؤلفه‌هایی نظیر همکاری، صمیمیت، توافق، و چشم‌انداز را در بر می‌گیرد تاب‌آوری خانواده را افزایش می‌دهند. افرادی که راحت‌تر با تغییرات سازگار می‌شوند، به خانواده متعهدترند، و تلاش‌گرترند، همکاری و توافق بیشتری از خود نشان می‌دهند، زیرا خود را در برابر اعضای خانواده مسئول می‌دانند و در بحران‌ها مسئولانه‌تر رفتار می‌کنند. نجومی و بهرامی (۱۳۹۲) در پژوهشی نقش صفات شخصیتی را در تاب‌آوری دانشجویان نظامی بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که وظیفه‌شناسی، برون‌گرایی، و توافق‌پذیری رابطه مثبتی با تاب‌آوری دارد.

پژوهش مهدوی و حقایق (۱۳۹۶) نشان داد آموزش گروهی حل‌مسئله بر سبک‌های مقابله‌ای مؤثر است اما بر تاب‌آوری اثر ندارد. با وجود این، مهارت مسئله‌گشایی باعث تقویت حس توافق و تعیین چشم‌اندازهای مشترک می‌شود. از سوی دیگر، افراد با کمک مهارت تنظیم هیجان تکانه‌های خود را کنترل می‌کنند که بر روابط بین فردی آنان اثر می‌گذارد (حق‌رنجبر، کاکاوند، و برجعلی، ۲۰۱۱؛ به نقل از کریمی و اسمعیلی، ۱۳۹۹). تنظیم هیجان با مفهوم تمایز یافتگی بوئن نیز مرتبط است. کیر (۱۳۹۷) می‌نویسد چالش‌های اضطراب‌آفرین واکنش‌پذیری هیجانی را بالا می‌برند، و سیستم‌های عقلانی، احساسی، و هیجانی را در هم می‌آمیزند. طوری که اضطراب شدیدتر واکنش‌پذیری بیشتری به بار می‌آورد. فرد مضطرب شاید بخواهد به شیوه خاصی واکنش نشان دهد (از نظر منطقی) اما طور دیگری عمل می‌کند (از نظر هیجانی). و این چرخه بحران را تشدید می‌کند. اما زوج‌های تاب‌آور تمایز یافته‌اند، و توانایی بالاتری برای تسلط بر هیجان‌های خود نشان می‌دهند. در نتیجه، افرادی که مهارت تنظیم هیجان و مسئله‌گشایی بهتری دارند از روابط بین‌فردی بهتری برخوردار می‌شوند. صمیمیت و انسجام خانوادگی بیشتری را تجربه می‌کنند، که آنان را برای حفظ خانواده و تحمل سختی‌ها دلگرم می‌کند.

افسرده است مطالعه کردند. همه زوج‌ها اذعان داشتند نبود گفت‌وگو باعث قطع رابطه زناشویی می‌شود و تحمل بیماری را برای آنان دشوار می‌کند. همچنین، بنا به گزارش چو و هاس (۲۰۱۶) مسئله‌گشایی مبتنی بر همکاری و ارتباط مؤلفه‌های تاب‌آوری خانواده‌اند. گریف و دوتویت (۲۰۰۹) در تحقیقی روی خانواده‌های ازدواج مجدد به این نتیجه رسیدند که روابط خانوادگی حمایت‌کننده، ارتباط تأییدکننده و حمایتی، فعالیت‌ها و کارهایی که کمک می‌کند خانواده باهم وقت بگذرانند؛ و رابطه زناشویی قوی تاب‌آوری خانواده را ارتقاء می‌دهند. به علاوه، آزمودنی‌های مطالعه هاتچینسون، عفیفی، و کروز (۲۰۰۷) نیز تأکید داشتند فعالیت‌های لذت‌بخش و مشترک خانوادگی برای سازگاری مشترک آنان با استرس‌های بلافصل و حفظ یا بازسازی حس خانواده بودن لازم و حیاتی بوده است.

در پایان باید گفت پژوهش‌های متعددی که پیشتر ذکر شد از مؤلفه‌های مدل و رابطه آنها حمایت می‌کند. با وجود این، تعداد بالای سؤالات، در کنار این که امکان اجرای فرد به فرد پرسشنامه‌ها وجود نداشت ممکن است دقت پاسخ‌دهی را کاهش داده باشد. از سوی دیگر، بیم آن می‌رود که تمایل ذاتی آزمودنی‌ها برای ارائه تصویر بهتری از خود بر نتایج پژوهش اثر گذاشته باشد. نمونه‌گیری پژوهش در دسترس بود و باید این مسئله در تعمیم یافته‌ها مورد توجه قرار داد.

نظر به این که مطالعه حاضر در شهر تهران انجام شد، پیشنهاد می‌شود پژوهش در جمعیت وسیع‌تر، سایر خرده‌فرهنگ‌های ایرانی، و افرادی که تجربه طلاق را دارند انجام شود.

منابع

- بهنام، جمشید (۱۳۹۲). *تحولات خانواده: پویایی خانواده در حوزه‌های فرهنگی گوناگون*. (ترجمه محمد جعفر پوینده). تهران: ماهی.
- (تاریخ انتشار به زبان اصلی: ۱۹۹۲).
- حبیب‌پور گنابی، کرم و صفری شالی، رضا (۱۳۹۵). *راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی: تحلیل داده‌های کمی*. تهران: متفکران.
- حسینی، فریده‌سادات و حسین‌چاری، مسعود (۱۳۹۲). بررسی شواهد مرتبط با روایی و پایایی مقیاس تاب‌آوری خانواده. *مشاوره و روان‌درمانی خانواده*، ۳(۲)، ۱۸۱-۲۰۸.
- دلاور، علی (۱۳۹۸). *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: رشد.

منابع بیرونی خانواده عامل دیگری است که مؤلفه‌های حمایت اجتماعی و امنیت شغلی و مالی را شامل می‌شود. منابع بیرونی بر مهارت‌ها اثر می‌گذارد و ضمناً با میانجی‌گری ساختار خانواده باعث افزایش تاب‌آوری خانواده می‌شود. بنزیس و مک‌کیژیک (۲۰۰۹) معتقدند درآمد و شغل ثابت، حمایت اجتماعی (چه هیجانی و چه عملی)، مسکن مناسب، حضور در جامعه، و مشاوران حامی نقش عوامل محافظ را برای افراد در بحران‌ها ایفا می‌کنند. چو و هاس (۲۰۱۶) منابع اجتماعی و اقتصادی جامعه و محله را جز عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده‌ها می‌دانند. لیتز (۲۰۱۱) اشاره می‌کند خانواده‌ها در نتیجه تجربه شخصی فقدان، بحران، یا استرس برای دیگران حمایت و عاطفه فراهم می‌کنند و معتقدند کمک دیگران توانایی آنان را برای مقابله با چالش‌هایشان بالا برد. گریف و همکاران (۲۰۱۱) در مطالعه خود نوشته‌اند که والدین و فرزندانشان اذعان کردند حمایت اجتماعی بیرونی بر تاب‌آوری آنان در تحمل سوگ اثر مثبت داشته است. بریتون، دانز، استافورد، و هاینز (۲۰۱۰) نیز تأثیر منابع انسانی، اجتماعی، و مالی و کمک‌های فدرال را بر تاب‌آوری خانواده‌های درگیر در فاجعه بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که این منابع مؤثرند.

ساختار خانواده که در برگزیده مؤلفه‌هایی نظیر صمیمیت، همکاری، و توافق خانواده است به طور مستقیم بر تاب‌آوری اثر می‌گذارد. در خانواده‌هایی که زوج رابطه پایدار و صمیمی دارند، و الگوی تعاملی گرمی بین اعضا وجود دارد اعضا به پشتوانه حمایت متقابلی که دریافت می‌کنند و اولویت بیشتری که برای خانواده قائل می‌شوند تاب‌آوری بیشتری در برابر مشکلات نشان می‌دهند. والش (۲۰۱۶) می‌نویسد پیوندهای هیجانی و ساختاری در میان اعضای خانواده عنصر اساسی در سازمان‌دهی خانواده است. همچنین، اتحاد و همکاری در زمان مواجهه با فشارهای روانی نقش انکارناپذیری دارد. خانواده‌هایی که کارکرد مطلوبی دارند در تقسیم وظایف بر علائق و توانمندی‌ها اعضا تأکید می‌کنند، و هرگاه شرایط اقتضا کند اعضا جانشین یکدیگر می‌شوند.

محمدی، جزایری، رفیعی، جوکار، و پورشهباز (۱۳۸۵) معتقدند پیوند والدینی به عنوان پیش‌آیندهای کانون کنترل، اعتمادبه‌نفس، و مهارت‌های تطابقی فرزندان مستلزم توجه بیشتر است. همچنین، مانوت، رابر، و گریف (۲۰۱۴) در تحقیقی درباره رابطه زوج به عنوان عامل تاب‌آوری در خانواده‌هایی که یک همسر

- نجمی، سیما و بهرامی، هادی (۱۳۹۲). نقش صفات شخصیتی در پیش بینی تاب آوری دانشجویان نظامی. *ابن سینا، ۱۵(۳)*، ۴۲-۳۵.
- همدمی، میثم؛ حکیم جواد، منصور؛ غلامعلی لواسانی، مسعود و قاسمی جوبنه، رضا (۱۳۹۶). مقایسه تاب آوری خانواده و بلوغ هیجانی در مردان وابسته و غیروابسته به مواد. *مطالعات ناتوانی، ۷(۱۳)*: <https://jdisabilstud.ir/article-1-630-fa.html>
- Benzies, K., Mychasiuk, R. (2009). Fostering Family Resiliency: A Review of Key Protective Factors. *Child and Family Social work, 14*, 103-114.
- Black, K., Lobo, M. (2008). A Conceptual Review of Family Resilience Factors. *Journal of Family Nursing, 14(1)*, 33-55.
- Brewton, K. E., Danes, S. M.; Stafford, K.; and Haynes, G. W. (2010). Determinants of Rural and Urban Family Firm Resilience. *Journal of Family Business Strategy, 1*, 155-166.
- Chew, J., Haase, A. M. (2016). Psychometric Properties of the Family Resilience Assessment Scale: A Singaporean Perspective. *Epilepsy & Behavior, 61*, 112-119.
- Cohen, O., Slonim, I., Finzi, R., Leichtenritt, R. D. (2002). Family Resilience: Israeli Mothers' Perspectives. *The American Journal of Family Therapy, 30*, 173-187.
- Cripe, C. T. (2013). *Family Resilience, Parental Resilience and Stress Mediation in Families with Autistic Children*. PhD Dissertation, North-central University.
- Gazman, J. D. (2011). *Family resilience and Filipino immigrant families: Navigating the adolescence life-stage*. MA Thesis. The University of Guelph.
- Gladding, S. (2014). *Family Therapy: History, Theory, and Practice*. Essex: Pearson.
- Greeff, A. P., DuToit, C. (2009). Resilience in Remarried Families. *The American Journal of Family Therapy, 37*, 114-126.
- Greeff, A. P., Vansteenwegen, A., Herbiest, T. (2011). Indicators of Family Resilience after the Death of a Child. *Omega, 63(4)*, 343-358.
- Hutchinson, S. L., Afifi, T., Krause, S. (2007). The Family that Plays Together Fares Better: Examining the Contribution of Shared Family Time to Family Resilience Following Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage, 46(3/4)*, 21-48.
- Jamison, T. B., Coleman, M., Ganong, L. H., Feistman, R. E. (2014). Transitioning to Post-divorce Family Life: A Grounded Theory Investigation of Resilience in Co-parenting. *Family Relations, 63*, 411-423.
- Jonker, L., Greeff, A. P. (2009). Resilience Factors in Families Living with People with Mental Illness. *Journal of Community Psychology, 37(7)*, 859-873.
- Lennon, S. L., Heaman, M. (2015). Factors associated with family resilience during pregnancy among inner-city women. *Midwifery 31*, 957-964.
- زهراکار، کیانوش؛ کریمی، خبات و بزرگمنش، کاملیا (۱۳۹۳). ارزیابی ویژگی های روان سنجی مقیاس تاب آوری خانواده سیکسبی. *اندازه گیری تربیتی، ۱۵(۱۸)*، ۱۳۳-۱۵۵.
- زهرهوندیان، کریم؛ کوزه چیان، هاشم؛ احسانی، محمد و امیری، مجتبی (۱۳۹۶). مدل سازی معادلات ساختاری قابلیت های بازاریابی در باشگاه های لیگ برتر فوتبال ایران. *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۷(۳۹)*، ۱۸۶-۱۶۹.
- صیدی، محمدسجاد و باقریان، فاطمه (۱۳۹۰). پیش بینی سرسختی خانواده توسط فراغت و انجام فرائض دینی در منزل با واسطه گیری کیفیت ارتباط در خانواده. *مشاوره و روان درمانی خانواده، ۱(۲)*، ۲۴۲-۲۲۶.
- کر، مایکل (۱۳۹۷). نظریه و کاربرد سیستم های چندنسلی خانواده بوئن. در *درس نامه خانواده درمانی و زوج درمانی، ویراسته پیروز شعله ور و لیندا شوویری*. (ترجمه عباس موزیری و فاطمه نادری). تهران: ارجمند. (تاریخ انتشار به زبان اصلی: ۲۰۰۳)
- کریمی، سارا و اسمعیلی، معصومه (۱۳۹۹). بررسی رابطه راهبردهای تنظیم هیجان و تاب آوری با سازگاری زناشویی معلمان زن. *علوم روانشناختی، ۱۹(۱۷)*، ۲۹۸-۲۹۱.
- لانگ، لین ل.؛ و یانگ، مارک ا. (۱۳۹۲). مشاوره و درمان مسائل زن و شوهری: مشاوره و روان درمانی برای مشکلات زوج ها. (ترجمه علی محمد نظری، جواد خدادادی، مسعود اسدی، کبری ناموران، و حسین صاحب دل). تهران: آوای نور. (تاریخ انتشار به زبان اصلی: ۲۰۰۷)
- محمدی، مسعود (۱۳۸۴). *بررسی عوامل مؤثر بر تاب آوری در افراد در معرض سوء مصرف مواد مخدر*. رساله دکتری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- محمدی، مسعود؛ جزایری، علیرضا؛ رفیعی، امیرحسین؛ جوکار، بهرام و پورشهباز، عباس (۱۳۸۵). بررسی عوامل تاب آور در افراد در معرض خطر سوء مصرف مواد مخدر. *فصلنامه روانشناسی دانشگاه تبریز، ۲(۳ و ۲)*، ۲۲۴-۲۰۳.
- مشایخ، مریم؛ برجعلی، احمد؛ دلاور، علی و شفیع آبادی، عبدالله (۱۳۹۰). مدل یابی تاب آوری خانواده جانباز بر اساس متغیرهای شناختی و هیجانی. *روانشناسی نظامی، ۲(۸)*، ۲۳-۱.
- مهدوی، محمدحسین و حقایق، سیدعباس (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش گروهی حل مسئله بر تاب آوری، رضایت زندگی و راهبردهای مقابله ای خانواده افراد مبتلا به سوء مصرف مواد. *روانشناسی، ۶(۳)*، ۱۹۰-۱۶۳.

- Lietz, C. A. (2011). Empathic Action and Family Resilience: A Narrative Examination of the Benefits of Helping Others. *Journal of Social Service Research, 37*, 254–265.
- Lietz, C. A., Julien-Chinn, F. J., Geiger, J. M., Piel, M. H. (2016). Cultivating Resilience in Families Who Foster: Understanding How Families Cope and Adapt Over Time. *Family Process, 55*, 660–672.
- MacDermid Wadsworth, S. M. (2010). Family Risk and Resilience in the Context of War and Terrorism. *Journal of Marriage and Family, 72*, 537 – 556.
- Maenhout, H., Rober, P., Greeff, A. P. (2014). Communication Between Spouses as a Resilience Factor in Families in Which a Parent Has Depression: A Condensed Report. *The American Journal of Family Therapy, 42*, 304–312.
- Nichols, W. C. (2013). *Roads to Understanding Family Resilience: 1920s to the Twenty-First Century*. In D. S. Becvar (Ed.), *Handbook of Family Resilience* (pp. 2–16). New York: Springer.
- O'Dougherty Wright, M., Fopma-Loy, J., Fischer, S. (2005). Multidimensional assessment of resilience in mothers who are child sexual abuse survivors. *Child Abuse & Neglect, 29*, 1173–1193.
- Openshaw, K. P. (2011). *The Relationship between Family Functioning, Family Resilience, and Quality of Life Among Vocational Rehabilitation Clients*. PhD Dissertation, Utah State University.
- Sixbey, M. (2005). *Development of the family resilience assessment scale to identify family resilience constructs*. PhD dissertation, University of Florida.
- Skodol, A. E. (2010). The Resilient Personality. In John W. Reich, Alex J. Zautra, and John Stuart Hall (Eds.), *Handbook of Adult Resilience*. New York: The Guilford Press.
- Taylor, S. D. (2013). *A Family Resilience Model of Behavioral Health for Low-Income Ethnic Minority Families*. PhD Dissertation, Loma Linda University.
- Walsh, F. (2016a). Applying a Family Resilience Framework in Training, Practice, and Research: Mastering the Art of the Possible. *Family Process, 55*(4), 616–632.
- Walsh, F. (2016b). *Strengthening family resilience*. New York: Guilford Press.
- Walsh, F. (2012). Facilitating Family Resilience: Relational Resources for Positive Youth Development in Conditions of Adversity. In Michael Ungar (Eds.), *The Social Ecology of Resilience A Handbook of Theory and Practice*. New York: Springer.
- West, C., Usher, K., Foster, K. (2011). Family Resilience: Towards a New Model of Chronic Pain Management. *Collegian, 18*, 3- 10.